

Očkovati – vštěpovati a nejen očka dělati

Když jsem loni psala o slově karanténa (2020, 3: LXXII), ani ve snu mě nenapadlo, že věta „období nejpřísnějších karanténních opatření je za námi a můžeme si vychutnat běžné činnosti“ bude mít tak jepičí život. Jako téma tohoto koutku se nabízí jazykový pohled na další slova, jejichž frekvence v souvislosti s covidem-19 výrazně vzrostla, a to očkování neboli vakcinace a výrazy z nich odvozené. Více o historii i moderním očkování najdete v rozhovoru na str. XXXIII–XXXIX.

To, že očkovat znamená vpravovat do těla očkovací látku, ví dnes každý. Jde o natolik frekventované slovo, že se před ním těžko schováme. Na datech z Českého národního korpusu můžeme sledovat, jak se obvyklé jednotky či desítky dokladů užití v publicistických textech v posledních několika týdnech postupně zvyšují na stovky až tisíce.

Naši prapradědkové by však slovu nejspíš rozuměli jinak. Sloveso očkovat bylo podle Českého etymologického slovníku Jiřího Rejzka odvozeno od staršího výrazu očko s významem poupě, zárodek. Josef Jungmann ve svém slovníku (1835–39) zachycuje např. očko ve vejci a očko na stromě. Slovo očkování (zapisované očkovanj) popisuje takto: „očkování vlastně tak zvané, kteréž se děje vsazením oka jednoho stromu v rozdvojení kůru druhého, aby přirostlo.“ Očkovat znamená „očka dělati, vsázeti, zvláště na stromy, aby štěpné byly.“

Vedle tohoto základního významu, který popisuje a dokládá příklady, zachycuje i očkování „neštovic, kravských osypek nebo chraniček“. Zatímco v současné češtině má slovo vazbu s předložkou proti (očkování proti tetanu), v Jungmannově slovníku vidíme příklad „očkovati neštovice – komu vštěpovati“.

Očkování bývá v polovině 19. století především strom, na druhém místě je jako příklad uváděno očkování dítěte. Původní

1 Očkování proti vzteklině v laboratoři Louise Pasteura v Paříži v r. 1886. Litografie podle obrazu L.-L. Gsella. Převzato z Wikimedia Commons, v souladu s podmínkami použití

význam štěpovat stromy se postupně rozšířil o význam vpravovat ochranné látky a ten nakonec výrazně převážil, jak se lze přesvědčit v současných slovnících.

Očkování je pojem český, jde o překlad latinského složeného slova inokulace (in + oculatio), jehož základem je oculus (tedy oko). Motivací pojmenování je drobný defekt ve tvaru očka/oka, který vznikl porušením povrchu kůže při aplikaci látky umožňující vytvoření ochranných protilátek. Termíny inokulace i očkování jsou běžné v odborném prostředí, znamenají vpravování určité látky vedoucí k dosažení jistého účelu. Např. v bakteriologii jde o nanesení mikroorganismů (infekčního materiálu) na živnou půdu pro kultivaci. Půdou jsou substráty poskytující vhodné životní podmínky pro růst mikroorganismů. Slovník spisovného jazyka českého (1960–72) zachycuje spojení očkovat půdu i v zemědělském prostředí, a to s významem vpravovat do půdy hospodářsky užitelné bakterie. O praktickém upotřebení kultur mikroorganismů k očkování půdy ve velkém se psalo v r. 1986 i v Živě. V současnosti se provádí spíše inokulace/očkování osiva. V Technickém slovníku naučném (2005) se poučíme o technologických postupech očkování cementu a očkování kovů.

Vraťme se do oblasti medicíny k pojmenování vakcína neboli očkovací látka. Podle etymologů převzala čeština toto slovo z moderních evropských jazyků. Východiskem je však opět latina, konkrétně novolatinický termín virus vaccinus (vir způsobující kravské neštovice) související s výrazem vacca (kráva). Virus vaccinus byl použit jako první očkovací látka proti pravým

neštovicím, postup byl proto pojmenován vakcinace.

Porovnáme-li údaje z Českého národního korpusu, vidíme, že v běžných textech (zahrnujících publicistiku a beletrii) je jednoslovný výraz vakcína 6krát frekventovanější než dvouslovné označení očkovací látka, ale naopak slovo očkování je zhruba 9krát častější než vakcinace. Ještě výraznější rozdíl můžeme sledovat u sloves očkovat a vakcinovat. Zatímco první je běžně užívané, výraz vakcinovat je spjat především s odbornými texty. Do publicistiky a každodenní komunikace se vlivem pandemické situace dostává ve zvýšené míře až v posledních měsících. Termín vakcinace je poměrně názorným příkladem, jak se přejatá slova „zabydlují“ v naší mateřštině. V Příručním slovníku jazyka českého (1935–57) je slovo označeno jako slangové. Slovník spisovného jazyka českého (1960–71) ho už za stylově nižší neoznačuje, řadí ho k výrazům z oblasti medicíny a zvěrolékařství, a to řídce užívaným. V Novém akademickém slovníku cizích slov (2005) je sloveso vakcinovat popsáno jako termín z oblasti medicíny s významem provádět, provést vakcinaci.

Nedokonavé sloveso očkovat se pojí s několika předponami. Nejčastěji se setkáváme se slovesy naočkovat a přeočkovat. Poměrně frekventovaná jsou i proočkovat, oočkovat a doočkovat. Zastavme se na chvíli u výrazu proočkovat – může sloužit jako ukázka toho, že jazyk utvářejí a proměňují jeho uživatelé, nikoli nařízení či zákazy jazykovědců, což si stále ještě někteří lidé myslí, a proto čas od času naléhavě doporučují, že by Ústav pro jazyk český měl rázně zakročit proti různým jazykovým „nešvarům“ (např. užívání cizích slov, (ne)přechylování, psaní velkých/malých písmen). V polovině minulého století vyšlo v jazykovědném časopise Naše řeč několik příspěvků, které upozorňovaly na nevhodnost předponového výrazu proočkovat užívaného v medicínském prostředí místo opisného vyjádření provést očkování. Slovo proočkovat bylo hodnoceno jako slangové, mimo jiné proto, že „předpona pro- má v tomto případě vyjádřit prostou dokonavost děje, avšak přidává toto sloveso do blízkosti sloves jako propláchnout, prosytit, propíchnout apod., a tím vyvolává... nesprávné, nežádoucí představy.“ Jako vhodný vidový protějšek bylo doporučováno slovo oočkovat (analogicky k ozářit, osušit apod.). Doklady z Českého národního korpusu ukazují, že sloveso proočkovat dávno opustilo medicínský slang a našlo své místo i v textech určených veřejnosti. V korpusu je dokonce frekventovanější než oočkovat (483 : 345). Důvodem může být i to, že předpona pro- vyjadřuje více významů, jedním z nich je intenzivní provádění, důkladná činnost, jednání (např. propracovat, prozkoumat, prodiskutovat). Výraz proočkovat tedy nenaznačuje pouhé dokončení děje (očkování), ale doplňuje i významový odstín důkladnosti. Mírněmu upozadění slova oočkovat možná přispívají i dvě o na jeho začátku. Běžně užívané české výrazy tak nezačínají, oo- je zastoupeno jen v odborné terminologii (oocyt, oogameta, oosféra, oolit ad.).

Použité zdroje uvádíme na webu Živy.